Mircea A. DIACONU

Agârbiceanu şi problema evreiască

M.A.D. – critic literar, eseist, prof. univ. dr., decan al Facultății de Litere şi Ştiințe ale Comunicării la Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava. Cele mai recente volume: *Ion Creangă – Nonconformism şi gratuitate* (Editura Dacia, 2002), *Studii şi documente bucovinene* (Editura Timpul, Iaşi, 2004), *La sud de Dumnezeu – Exerciții de luciditate* (Editura Paralela 45, 2005), *Atelierele poeziei* (Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, Bucureşti, 2005), *Calistrat Hogaş – Eseu monografic* (Editura Crigarux, Piatra Neamț, 2007), *Poezia de la „Gândirea"* (Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, ediția a II-a revăzută, Bucureşti, 2008), *Cui i-e frică de Emil Cioran?* (Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2008).

The present study investigates Agârbiceanu's writings about the condition of the Jews in the Romania of the late 19th and early 20th centuries. The analyzed writings were published by the Romanian author in editions that were issued before 1911, while later editions, printed mainly during the Communist regime, excluded these texts. This is why these writings are rather unknown to most literary critics and anthropologists.
The aim of our research is twofold: to interrogate Agârbiceanu's critical reception, focusing on E. Lovinescu' and G. Călinescu' concept of aesthetic autonomy, but also to discuss the problematic status of this author's editions, considering the last one, released in 2014.

Tema supusă atenției este relevantă deopotrivă pentru istoria şi critica literară, dar şi pentru studiul mentalităților ori pentru antropologie. Agârbiceanu publică mai multe texte cu problematică evreiască, necunoscute uneori nici specialiştilor, în volumele de schițe şi povestiri din tinerețe. Chiar dacă în cărțile publicate după 1911 astfel de texte nu mai apar, când reeditează între războaie volumele tinereții, scrierile respective se păstrează, unele dintre ele suportând mici modificări. Ulterior, după al doilea război mondial, diferitele ediții trec sub tăcere astfel de texte. Ele vor fi publicate însă în cea mai recentă ediție, Ion Agârbiceanu, *Opere*, I-II, Academia Română, Fundația Națională pentru Artă şi Ştiință, seria Opere Fundamentale, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliogra-

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

fie, note și comentarii de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, București, 2014.

Analiza imaginii despre evreu din opera lui Agârbiceanu poate constitui o temă distinctă, cu atât mai mult cu cât în studiul lui Andrei Oișteanu pe această temă (*Imaginea evreului în cultura română*, Humanitas, ediția I, 2001; ediția a III-a, 2012), scrierile lui Agârbiceanu nu sunt invocate. Să nu le fi cunoscut Andrei Oișteanu? Să i se fi părut atât de tari încât nu mai puteau sluji analizei sale pe orizontală?! În fond, studiul lui, de imagologie și de istorie a mentalităților, nu dorește să cadă în capcana abordărilor ideologice. Or, povestirile lui Agârbiceanu au o puternică încărcătură ideologică. Oricum, oferă din acest punct de vedere un bogat material, căci „jidanul" apare în multe din creațiile din această epocă ale scriitorului transilvănean. Să emitem ipoteza că, după articolele lui Lovinescu din 1906 și 1909, Agârbiceanu va fi făcut el însuși un pas înapoi, înțelegând poate că există o componenta inestetică chiar a conținuturilor?

În introducere, vom supune atenției felul cum îl citesc pe Agârbiceanu Călinescu și Lovinescu, mai ales pentru că acesta din urmă supune atenției chiar tema evreiască din opera prozatorului.

Una dintre afirmațiile devenite emblematice pentru interpretarea lui Agârbiceanu, reluată în enciclopedii și dicționare și la care, explicit sau implicit, critica literară se raportează adesea, este aceea a lui Călinescu: „El (Agârbiceanu, n.n. – *M.A.D.*) zugrăvește mai cu seamă intelectualitatea satelor de peste munți, compusă din preoți, notari, doctori. Stilul e potrivit materiei fără coloare lexicală deosebită, curent și din ce în ce mai îndemânatic, excepție făcând, în scrierile de la început, limba de oraș, prea stângaci ardeleană. La Agârbiceanu, discutarea problemelor morale formează ținta nuvelei și a romanului, și dacă ceva merită aprobarea neșovăitoare este tactul desăvârșit cu care acest prelat știe să facă operă educativă, ocolind predica anostă. Teza morală e absorbită în fapte, obiectivată, și singura atitudine pe care și-o îngăduie autorul e de a face simpatică virtutea". Este o afirmație pe care o preiau majoritatea criticilor care analizează și discută opera lui Agârbiceanu, de la Const. Ciopraga la Răzvan Voncu, să spunem, considerată adesea literă de lege.

Totuși, opinia lui Călinescu, nu neapărat favorabilă (o analiză atentă în acest sens face Cornel Regman în *Demonii lui Agîrbicean*), e declanșată

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

de cuvintele lui Lovinescu, critic acerb al sămănătorismului, pe care Agârbiceanu l-ar fi ilustrat în maniera cea mai elocventă. Pentru Lovinescu, teza morală din scrierile lui Agârbiceanu n-ar fi fost deloc absorbită în fapte, obiectivată. Dimpotrivă. Discutat sub genericul „Sămănătorismul ardelean", Lovinescu începea prezentarea despre Agârbiceanu – deja în 1911 – vorbind despre identitatea fatalmente etică și sămănătoristă a oricărui scriitor din Ardeal, o literatură care „satisface pe toți cei ce confundă eticul cu esteticul". De aici poate reacția târzie a lui Călinescu, recontextualizată politic. Căci, pentru Lovinescu, literatura ardelenească s-ar fi definit prin „sănătate epică împinsă până la tendință și didacticism; postulatul național manifestat în mod agresiv [...]; regionalismul din cauza vieții ardelene". „Prin acumularea amănuntelor, prin lipsa gradării efectelor, prin neputința așezării povestirii în deosebite planuri, în vederea perspectivei necesare, prin limba dialectică și prin servitutea față de realitatea imediată, ea (proza ardelenească, n.n.) este inferioară estetic (prozei sămănătoriste din Moldova, n.n. – *M.A.D.*)". Nici nu mai contează reproșul că acestei proze i-ar lipsi „influența franceză", o bizarerie critică, în fond, dacă n-ar avea în spate opinia că din literatura franceză s-ar fi putut „învăța ordinea, claritatea, compoziția, măsura și grația", tot trăsături care relevă educația și formația clasicistă a criticului. Or, Agârbiceanu intră în acest tipar, Lovinescu scoțând în evidență „darul creației vieții, fără a-l avea, însă, și pe cel al creației sufletești". „Aspectele exterioare" nu sunt dublate de „conflicte sufletești" și, „cu tot dinamismul lor, schițele sunt lipsite de interes dramatic". Observație fină, în fond, care mută teritoriul artei în domeniul construcției de efecte, posibile în cazul existenței unei conștiințe artistice.

Cele mai bune realizări, consideră Lovinescu, sunt *Fefeleaga* și *Luminița*, pe care le și povestește, dar ceea ce Lovinescu nu poate trece cu vederea este „lupta de rasă". Iar exemplul oferit este *Vedenia*, text care fusese lăudat de critica sămănătoristă (iar Lovinescu nu ezită să-i invoce pe Ilarie Chendi și să citeze din el). Analiza este didactică, adică explicită. „Să vedem acum în ce mediocră literatură tendențios antisemită vedea Chendi măiestria scriitorului", spune Lovinescu, și aici urmează povestirea întâmplărilor și citarea amplă. Noi înșine ne vom referi la textul pe care îl invocă Lovinescu, în paginile următoare, și de aceea nu vom face aici decât să reluăm concluzia lui Lovinescu: „Desi-

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

gur, nu toată literatura scriitorului are această atitudine inestetică; dar de ne-am îngăduit un citat atât de lung, e, pe de o parte, pentru a arăta punctul extrem la care ajunge tendenționismul literaturii ardelene, în care critica vremii găsea o «măiestrie», iar, pe de alta, pentru a arăta lipsa de stil, caracterul provincial și greoi al limbii scriitorului". Faptul că Lovinescu însuși vorbește despre „atitudine inestetică" să fie consecința unei tendințe de estetizare a socialului, a realului? Greu de spus – dar, dacă e așa, se explică și mai bine reacția lui Călinescu, care muta bătălia dintre autonomia artei și arta angajată exclusiv prin conținut pe terenul ideologiilor.

Problema este cu atât mai interesantă când constatăm că G. Călinescu republică textul din *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, din 1940, în paginile „Contemporanului", nr. 9, din 7 martie 1958, sub titlul „Probleme și exemple", la „Cronica optimistului". Ceea ce găsim în plus în revistă – pe lângă trei secvențe minimale din text – este un paragraf inițial, elocvent din multe puncte de vedere și generator de interogații. Spune criticul: „Problema «autonomiei» artei nu are nimic de-a face cu existența sau absența unei tendințe. *Divina Commedia*, *Din Quijote* sunt opere polemice cărora nimeni nu le-a contestat puritatea artistică. De fapt, cei care combat tendința noastră fac asta fiindcă ar voi să îmbrățișăm tendința lor. Cât despre extirparea oricărui conținut de viață ca impur, e de prisos a mai vorbi. Sunt opere cu tendință etică deschisă, care totuși intră în câmpul artei în măsura creației de viață. Sub acest aspect trebuie judecat Ioan Agârbiceanu".

Așadar, în acest context, al luptei între autonomia esteticului – care presupunea și „estetizarea realului" – și arta cu tendință din „Cronica optimismului", să trecem în revistă textele lui Agârbiceanu inspirate de problematica evreiască.

În *Plutașii* (textul a apărut în 1905, în „Drapelul", la Lugoj), jidanul îi însoțește pe plutași pe Tisa, până la Seghedin, nevoind să rateze prilejul de a le vinde în permanență băutură. „Jidanul se-nvârte într-un călcâi și aduce jumătatea, întânzându-și mâna galbină, ca o arătare din morți". Mânios cum nu mai fusese până atunci, Vasile le ține confraților o lecție despre slăbiciunile lor: „Nemernicilor, măi! Acasă vă plâng copiii de foame și voi vă aprindeți cu vitriol! Voi vă bateți joc de ce aveți mai sfânt pe lume, vă bateți joc de voi chiar! Voi n-aveți ochi să vedeți cum

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

râde Herți de voi [...]". Finalul e elocvent: „Că v-a orbit Dumnezeu, să nu mai vedeți dușmani și prietini. Și-aduceți cu voi, de câte ori mergeți, pe Juda ăsta, care vă zălogește, mă, și sufletele și vă poartă copiii flămânzi și goi pe drumuri". Discursul trece ușor parcă sub autoritatea autorului: „Când înțelege că o parte dintre plutași își termină banii, jidanul vrea să pună cep butoiului. Ce urmează? „– Adecă ai amuțit, liftă spurcată! Stai că-ți știm noi năravul! Și toți trei îl ridică în sus, îl duc la marginea unei plute, îl prind de picioare și-l cufundă în apă, cu capul în jos, până la tălpi. Jidanul se zvârcolește ca un pește ce dă să scape. Peste câteva clipe îl scot, moțoiat". Și deși evreul, speriat și simulând, atât cât mai poate, bunăvoința, spune că le va da în continuare de băut, plutașii repetă operațiunea: „– Nu dai, liftă, îți știm noi felul! Și iar îl cufundă. Când îl scot, jidanul e vânăt-verde, și ochii-i stau să plesnească. Aruncă vreo trei guri de apă și răcnește iar din toate plămânile". Lucrurile nu se sfârșesc însă aci, și restul povestirii ar merita citată în întregime: „Jidanul se șterge în grabă, se scutură odată ca și câinele ce a ieșit din apă, face o față veselă și ochii i se aprind de bucurie. / – D-voastră gândeați că nu mai dau. Glumesc și eu! Și începu să umple iar jumătățile. / Dar nu putu umplea nici două, căci Vasile porni de lângă cârmă, ca o furtună, îl prinse cu o mână de piept și-l duse până la marginea plutei. Acolo îl ridică în aer. / – Fă-ți cruce, liftă, că te botez acum! Vezi, ce popă ți-ai căpătat. N-am barbă și tot îs popa tău astăzi! / Jidanul se mai zvârcoli puțin în aer, vrând parcă să iasă din haine, apoi pumnul de fier se descleștă și două valuri mari se închiseră peste fântâna de botez a lui Herți. / Vasile râse întâia oară, după o mulțime de ani, un râs grozav, plin de furtună parcă". Astfel, cu aceste pagini care încheie micul manual de tortură al lui Agârbiceanu, textul se și termină. Ce se va fi întâmplat cu Herți, Agârbiceanu nu ne mai spune. Să deducem că botezul a fost unul în moarte e în bună măsură posibil.

În *Gruia,* jidovul satului împreună cu trei feciori din sat au fost găsiți într-o dimineață, aproape morți, sub un pod. „Românașii bătuți dormeau adânc, părea că le-a făcut bine bătaia; jidanul, însă, tot deschidea, cu spaimă, ochii de mâță, și iar îi închidea, și răsufla rup, cu scârțâituri, ca și cum i-ar fi fost încheiat pieptul din hârburi de blide". Jidanul n-a vrut să spună cine l-a bătut, dar, până la urmă, cei trei români îl dau de gol pe Gruia, care rămase convins că pe cei trei români nu i-a bătut el. La ieșirea din arest, după câteva luni, speriat, jidanul îi spune lui Gruia:

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

„– Bade Grui, io nu-i spus. Să mă bată pe mini Dumnizău meu, di spus. Spus feciorii! / Dar Gruia nu le-a mai purtat sâmbetele pentru aceasta. Își aducea numai aminte că el, în noaptea primejdiei, seara, s-a înțeles cu cei trei feciori să bată pe jidan, să-l scarmene de barbă, ca pe un țap, pentru că, ziceu ei, vindea băuturi otrăvite creștinilor. Știa că cei trei flăcăi plătiseră vinul în seara aceea. Mult vin!... Și-l îndemnau mereu... Și el a băut atunci ca un nebun, până a început să-i ardă ochii și să s-aprindă tot, ca într-un cuptor. Atunci a intrat în dugheană, l-a luat pe jidan subsoară și a ieșit afară cu cei trei feciori, în nopatea târzie. Nu era pui de om, și jidanul, simțindu-se în ghearele ursului, nu zicea nici mâc de frică. Au mers sub podul de pe Valea Rea, și-a început să-i care lui Iți c cu lopata. Dar Gruia la băut era prost rău. Că dacă se înfierbânta odată, ar fi tot dat. Jidanul însă se rostogoli grabnic ca un țap, ș-atunci Gruia s-a apucat de cei trei, și i-a îmblănit. În urmă s-a dus acasă și s-a culcat”.

O altă situație în *Vedenia*, povestea unei case în care-și ținea cândva prăvălia și crâșma „un jidan uscat ca o prăjină și c-o barbă ca un caier de câlți”, azi dărăpănată și locuită parcă de duhuri. Povestirea începe chiar cu descrierea casei: „Drept în mijlocul satului este o casă veche, dărăpănată. Casa e de cărămidă, dar pereții de mult s-au afumat, s-au înnegrit de ploile și vânturile ce i-au biciuit. Din coperișul de șindrilă n-au mai rămas decât câteva petece putrede, și prin căpriorii înalți șuieră amarnic vânturile nopții. Casa, se vede, a fost bine închegată pe vremuri. Din pereții ei înalți, ploile abia au putut mânca, iar fereștile, afară de una, stau și acum neatinse. Din gardul ce-a înconjurat odată casa asta, n-a mai rămas decât un singur stâlp de la portiță, stâlp de stejar, cioplit în flori”. Noaptea cel puțin, mai ales pe vremuri de viscol, localnicii o ocolesc, „făcându-și cruci largi”, căci se-aud „în lăuntrul ei toate glasurile dobitocești din lume – mârâit de mâțe, hârâit de câini, cucurigat de cocoși, muget de vaci, boncăit de boi, nechezat de cai – ca și când ar fi o lume de duhuri necurate prinse într-o temniță tare, de unde nu pot scăpa”. Povestirea, ca o legendă, ar explica acest fapt, căci întrucât trupul i-ar fi rămas neîngropat mai multe zile, iar la moartea lui nimeni n-a putut zice «Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească!», umbra lui Șloim (poate și banii lui) au devenit o vedenie care pare să fie chiar chipul său („atâta numai, că-n loc de ochi de cucuvae, are doi sâmburi de jar”.

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

De fapt, la mijloc sunt două povești distincte. Una se referă la venirea lui Șloim în sat și la relația lui cu Andrei, cel dintâi oaspete al cârciumarului. „Jidanul a venit în sat ca toți de neamul lor, cu zdrențele-n spate, un drumeț rătăcit prin lume. Întâi ș-a deschis o bărăcuță de scânduri ș-a început a-și desface negoțurile de nimica. Dar după trei ani ș-a zidit casa asta și s-a așezat acolo cu balabusta și cei trei târtănași murdari cu părul încârlionțat". Când i-a deschis prima dată ușa lui Andrei, „jidanul a bătut în palme, și-a netezit de multe ori barba, iar ochii lui ardeau ca două picături de jar". Și Șloim îi face cinste cu vin, iar „barba-i tremura, mâinile-i închipuiau semne ciudate prin aer". Apoi, se duse („împleticindu-se în pardesiul lung, soios") să-și aducă și familia. Din acea zi, Andrei vine zilnic în colțul pe care și-l alesese în cârciumă și astfel „a văzut toată inima de câine a jidovului", asociat „iudei" („Și înțelegea Andrei, pe fiecare zi mai mult, că-n tot satul nu-i o altă inimă să se asemene cu a iudei"). „Jumătate din sat era în ghearele jidanului. Balabusta se îngrășase tare, când umbla prin crâșmă se legăna ca o rață uriașă, îndopată. «Coconașii», cum le spunea Andrei, crescuseră ca din apă, cu obrazul lungăreț, cu ochii albaștri, cu nasurile înconvoiate fin. Păreau niște pui de uliu, cum stau după tarabă și priveau și ei, fixând pe oamenii cari veneau să cumpere ceva sau să bea". Între Andrei, care începuse să vină special ca să vadă pe Șloim „cum înșală, cum socotește bănuții de pițule, cum măsoară de mincinos", și Șloim se iscă o dispută pe tema cărților sfinte. Andrei nu poate crede că Șloim posedă cărți sfinte din moment ce acestea sunt citite „lângă spirtul și negoțul din crâșmă". Și când Andrei se înfurie spunând că singurul Dumnezeu al unor păgâni ca el e banul, „puii de jidan, privind speriați, se adunau în jurul bătrânului, ca și când ar fi auzit deodată un semnal de primejdie. Boscorodeau în limba lor, și ochii li se umpleau de ură mocnită, ce nu se putea răzbuna". Altceva despre familia jidovului? Șloim îi spune că „noi, jidovii, avem lege tare sfântă și credem toți în Dumnezeu", sau vineri seara „familia jidovului se ruga în cealaltă odaie" („Și în liniștea ce se făcu, se auzea murmurul urât, plângător, schelălăit, al rugii jidovești"). Cu toate acestea, Șloim e perceput de Andrei drept păgân și e asociat maleficului, diavolescului, lui sarsailă („prin sat oamenii începură să se jeluiască și să privească cu ochi dușmănoși la crâșma jidanului. Averuțele lor se împuțineau mereu, iar sarsailă singur avea o avere baronească"). A doua poveste își găsește aici doar intriga. Andrei îi des-

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

tăinuie lui Șloim că prin sat circulă zvonul că și-ar ține aurul ascuns în pivniță și că prin împrejurimi hoțul Manole a început să jefuiască și să ucidă. „Și în crâșmă, de-aci încolo, se vorbea numai de Manole și de ortacii lui. Balabusta nu slăbise, dar obrajii ei căpătară o culoare tare pământie, și pistruii se arătau deja, ca puncte de murdărie. «Coconașilor» li se mai încovoiaseră parcă pliscurile, iar Șloim se purta prin casă ca și când l-ar bate vântul". Și ceea ce, nu numai în ordine epică, e previzibil se întâmplă. În locul faptelor, povestirea lor rezumativă, pusă sub formula „și spun bătrânii...". Or, bătrânii spun că Șloim ar fi fost găsit într-o odăiță, „în mijlocul casei, pe spate, cu limba atârnând afară, cu ochii deschiși, în cari încremeni groaza nebună a morții". Iar balabusta și copiii nu erau nicăieri. Povestea lor nu stârnește nicio curiozitate: satul s-ar fi împăcat cu gândul că „n-or fi găsit comoara și pentru că n-au avut vreme să caute, pe copii și pe muiere i-au dus cu ei să afle!". Să fi fost totul o consecință a urării făcute de Andrei? Căci după ce-l cinsti în prima zi în care deschise crâșma, românul îi dorește „Să dea Dumnezeu ca și moartea aici să v-ajungă!", cuvinte pe care Șloim le percepe încă de atunci ca pe un blestem. În tot cazul, nu există o intensitate epică nici pe acest posibil subiect, nici pe altele. Totul are mai degrabă rostul unei cópii după natură. În viziunea lui Agârbiceanu, nu o povestire despre teroare, ci despre case bântuite de duhuri rele. Expresia unei ideologii răsfrânte epic. O lume in-estetică? Firește, mult mai mult decât atât.

De altfel, volumul de debut al lui Agârbiceanu se deschidea cu povestirea *Glas de durere*, textul penultim fiind *Plutașii*. Or, cred că cele două texte funcționează cumva în tandem. Dacă *Plutașii* sfârșea cu uciderea evreului, textul cu care se deschidea volumul prezenta o crimă comisă de un evreu. După ce încercase să-i siluiască fata, notarul, evreu care vorbește ungurește, îl ucide pe Grigore Lupeanu, gest despre care țăranii știu că va rămâne nepedepsit de autorități („Legea-i a lor, puterea-i a lor") și care alimentează nevoia răzbunării („Și, iacă, așa ți-a fost dar să adormi tu, măi nepoate Grigore, răpus acasă la tine. Dar, dacă e dreptate la Dumnezeu, eu îți spun că am să pun în furci pe cânele cu pistrui pe față"). De remarcat că, în volumul din 1906, *Plutașii* are o completare față de faptele prezentate anterior. Textul, care va fi eliminat și în ediția din 1921, începe cu următoarea afirmație: „Înaintea tribunalului, de câte ori e dus, Vasile spune aceeași poveste, cu capul drept, cu ochii plini de durere". E o do-

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

vadă clară că Herți fusese ucis, iar elementele predicative suplimentare („cu capul drept, cu ochii plini de durere") sunt în măsură să releve cum funcționează „umanitarismul" lui Agârbiceanu, câtă încărcătură ideologică are. Ce reiese din povestea justificativă a lui Vasile, a acestui „rumân" blajin? O idee clară e greu de formulat. Căci povestea poate să fie a cuiva care și-a pierdut mințile, ori a cuiva care trăiește o criză mistică. Credem, mai degrabă, că fără să urmărească vreo astfel de coerență epică, parcă pe urmele versetelor din *Cântarea României* de Russo, Agârbiceanu pur și simplu construiește un text cu valoare teoretico-parabolică. O alegorie care mută totul în mit. Să citâm, integral (în fond, textul e greu accesibil), povestea lui Vasile: „Dragi domnii mei, voi nici nu știți că io-s un fecior de împărat. Țara noastră e veche și întărită, ca un cuib de vulturi. Și are atâtea podoabe, cum nu mai e altă țară pe lume. Tata îmbătrânise cu sabia în mână și cu coroana de oțel pe cap. Vezi, că eu i-am făcut multe supărări, că nu prea stam pe acasă. Mă omora dorul de sălbăticiuni. Odată merg eu așa la vânat și dormeam sub o stâncă. Și iată cum dormeam, mă trezesc cu un voinic, călare pe un cal negru ca tăciunele. Îmi zise cu ochii foarte triști: «Dragul meu, tu cauți fiarăle la munte, și iată ele pătrund și-ți umple șesurile ce le vei stăpâni după ce bătrânul tău... Pe acestea să le stârpești, căci îți vei batjocori Țara lipsind-o de toate frumusețile». Voinicul s-a făcut nevăzut, lăsându-mi un fluier rupt în bucăți și – în vis – auzeam parcă un freamăt nu de aripi, nu de copite, ci așa o învălmășeală de limbi. Și cei ce se zbăteau cu limba asta pe buze erau niște oameni pierduți, încovoiați de spate, cu ochi de buhnă. Și-am, râs, am râs așa de cu hohot, și-am dormit mai departe. Dar pe stânca sub care dormeam, creștea un brad înalt, înalt. Și el, de pe culme, vedea mai bine decât mine în vis. Și simt numai că deodată începe să tremure și din trupul lui părea că a plecat o limbă de foc care, străbătând stânca, a venit până în inima mea. Am tresărit și bradul începu să mi se vaiete. Îl întreb eu în vis și el îmi răspunde: «Dragă crăișor, vin oameni slabi, cari încă-s mai tari decât tine. De mâna acelora va trebui să cad eu și toată podoaba veche, cinstită a țării!». Și am privit și nu vedeam nici oaste puternică, nici comande scurte de luptă nu auzeam, nici zăngăt de arme, ci așa ca o învălmășeală de limbi. Erau tot cei de mai nainte, acum aveau însă legături mari în spate, cât căpițele. Și iar am râs și-am dormit mai departe. Când deodată mi se arată zâna munților că vine zburând. Abia mai fâlfâia din aripi de osteni tă. M-a privit mai întâi înduioșată, cu ochii în lacrimi, apoi s-a așezat

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

lângă mine, m-a sărutat cu dragoste și-a început să tremure la sânul meu. Deznădăjduită că n-o înțeleg, își ia năframa din cap. Am rămas încremenit. Părul bogat de aur, ce-i ajungea până la călcâie, nu mai era. Luminile ochilor mei să le fi pierdut mai bine. Întreb eu – că-mi plângea amar în piept – «Cine ți-a tăiat podoaba capului, dragă?». Ea se alipi mai tare de mine: «Niște paseri de pradă». Și mi le arătă aproape: erau aceleași ființe de mai nainte, dar acum aveau ghiare în loc de unghii și se cățărau pe munte. Într-o clipă sar în șea, iau sabia și pornesc în goană. Dar din toate ființele de mai nainte numai una mai vedeam: nu știu, adunatu-s-au toate într-asta una, ori celelalte s-au ascuns pe undeva. Dar pe asta am alungat-o, până ce mi-am încleștat mâna în barba ei, că avea o barbă ca aceea. Am ridicat-o în aer, dar era grozav de grea, că pe spate-i crescuse un butoi mare, mare. Și-am dus-o eu așa până la apa Tisei și-am înecat-o în Tisa. Acum de aia aș zice eu să mă lăsați de aici, că nu știu de a mai rămas vreo vieţuitoare de asta? M-aș duce să dorm iară sub stânca aceea, să văd de mai vine voinicul, să aud de-mi mai spune ceva bradul și s-o mai întâlnesc o dată pe zâna munților. Să văd, nu i-a crescut părul cel de aur?". Ori poate că plutașul Vasile citise pur și simplu *Cântarea României*, text invocat într-una din povestirile sale de Agârbiceanu.

Cum este jidanul? Să reținem alte câteva imagini, pe lângă cele deja amintite: „Jidanul lung, încovoiat, în caftanul lui pătat cu verde și galbin ruginiu, se învârtea în jurul butoiului, fluturându-și barba cărămizie. Ochii mărunți păreau ochi de buhă, pistruii de pe față – ca hospe roșietice de cucuruz, iar nasul i se încovoia deasupra mustăților subțiri", ori „jidanul își tremura neliniștit barba de țap" (*Plutașii*). Altundeva se vorbește de faptul că un anume Marton „trebuie să aibă o lege cănească, ceva așa, ca a jidovilor" (*În fața morții*). În alt loc, jidanul ar fi arendat pășunea de la grof, iar țăranii erau obligați să-și pască vitele pe moșia lui, acest „Iuda" care „nu vrea să știe cu niciun preț de vitele închise" (*În luptă*). Un anume Partenie, care face o clopotniță nouă la biserică, are următorul gând: „«În cârciumă de bei, te pedepsește Dumnezeu, că ești aproape de jidan, și jidanu-i frate cu dracu. Dacă bei când lucri pe la oameni, dai pildă rea, și, ascunzându-ți glaja, iar te asameni cu necuratul ce se ascunde pretutindeni»" (*Meșterul Partenie*). Altundeva se vorbește de faptul că „un jidan lung, cât o suliță, cu barbă de țap bătrân, era de o parte c-o pasăre tristă, care lua cu pliscul ședule de noroc, pentru creștinii cari dădeau cinci bani stăpânului" (*Păcatele noastre*). *Cea dintâi lacrimă* este povestea

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

unui fiu care refuză să meargă la studii superioare și cere părinților să-i dea de la început lui toată suma pe care ar cheltui-o cu școala. Cum părinții refuză, își ia viața în propriile mâini. Faptul că ar vrea să facă o afacere ar atrage după sine compromiterea părinților: „De aceea te-am purtat ani de zile la școală, ca să te pui acum în rând cu jidovii?". Ajuns vameș, stârnește următorul comentariu: „Putea ieși om mare din el, și iată, în loc să se înalțe pe el și neamul lor, i-a scoborât și din rândul meseriașilor cinstiți. Căci vameș n-a fost încă aici în oraș, român. Tot lifte străine, jidani mai ales". Cum se îmbolnăvi, lăsase în locul lui „un jidănaș", iar când își reveni, singura-i grijă era dacă acesta a adus banii strânși de la cei care doreau să intre în oraș: „Când intră Marian, Marți tresări, și-și întoarse ochii de buhă spre el. / – N-ai închis rampa, Iudă! Hei, câte nopți va fi rămas deschisă. Să mi te cari, ia acuma, că , de nu, te prind de gât și te arunc sub pod! / – Fost frig, domnu' Marian, fost frig și nu putut încuia lacăt. Venit să mă caldu, poi cui! / – Nu, să piei acum, Iudo, din ochii mei!". Doar că la sfârșitul povestirii, acest personaj, privindu-și tatăl bătrân, își dă seama deodată de „toată deșertăciunea vieții sale", iar la șaptezeci de ani vorbește de propria-i tinerețe ca despre „o boală", „o patimă care i-a întunecat tinerețea". Se referă, firește, la fuga lui de-acasă și la falsificarea unei polițe. Și la faptul că alesese o meserie pe care neamul său părea s-o asocieze cu toate păcatele posibile. O analiză a clișeelor, prejudecăților, inerțiilor, ideologiei implicate trebuie făcută. Deocamdată, am înregistrat faptele. Operație mai degrabă de arheolog decât de antropolog. În fond, „monografie vie a satului ardelenesc", „opera lui Agârbiceanu reflectează documentar, cum spune Cioculescu, zbuciumul vieții publice ardelene, în decurs de jumătate de veac". Dar Cioculescu nu uita că literatura avea pentru Agârbiceanu funcția „perfecționării morale".

Alte câteva chestiuni ar merita discuții mai ample. Una dintre ele are drept reper metamorfozele atitudinii lui Agârbiceanu față de problema evreiască. Cum am constatat deja, după 1911 texte în care personajele implicate în subiectul central să fie „jidani" nu mai apar. În ce privește cauzele, în absența unor mărturisiri oarecare, putem emite doar ipoteze. Am putea bănui că opinia lui Lovinescu, invocată anterior, va fi cântărit greu. Să iasă la lumină astfel și faptul că Agârbiceanu va fi făcut un pas înapoi în privința tendinței pe care opera ar fi trebuit s-o aibă dând credit valenței estetice? Greu de spus, din moment ce tendința rămâne și în operele ulterioare stratul de adâncime al scrisului său. Altfel, ce

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

ironie a sorții! Adept al literaturii angajate, al tendinței în artă, Agârbiceanu e, la distanță, un discipol al evreului Gherea, pentru care, să ne amintim, „critica trebuie să răspundă" la cele patru întrebări: „de unde vine creațiunea artistică, ce influență va avea ea, cât de sigură și vastă va fi acea influență și în sfârșit prin ce mijloace această creațiune artistică lucrează asupra noastră". Nu numai că opera va exprima „într-un fel sau altul, tendințele epocei în care (autorul, n.n. – *M.A.D.*) trăiește, ale societății în care trăiește", dar ea va fi având și o anume influență. Pe acest din urmă fapt miza în mare măsură Agârbiceanu. Dincolo de faptul că se doreau cópii după natură, povestirile lui Agârbiceanu deveneau un fel de ghid pentru educarea neamului. Rămâne, firește, întrebarea dacă povestirile acestea pe temă evreiască erau expresia unei copieri a realității sau, dimpotrivă, autorul folosea ficțiunea în slujba „tendinței"? Probabil că adevărul e undeva la mijloc. Se va fi inspirat Agârbiceanu și din realitate – și realitatea era atroce –, dar va fi și exagerat în scopul creării unor efecte imediate. În *Istoria literaturii române contemporane*, din 1937, Lovinescu rămânea, în ce-l privește pe Agârbiceanu, la vechile-i opinii. Și două din cele trei caracteristici ale literaturii sămănătoriste din Transilvania i se păreau a fi „sănătatea etică împinsă până la tendință și didacticism; postulatul național manifestat în mod agresiv tocmai din pricina comprimării (?!, n.n. – *M.A.D.*) lui", caracteristici foarte elocvente pentru scrisul lui Ibrăileanu, mai ales pentru cel de dinaintea Unirii.

Firesc, până la urmă, să ne întrebăm care va fi fost influența (nu în lumea literaților – nu pentru literați scris Agârbiceanu) în lumea cititorilor săi și care vor fi fost acei cititori? Care dintre straturile textului vor fi funcționat mai bine? Pe de altă parte, vor fi ajuns scrierile acestea și sub ochii unor cititori evrei? Cu ce impact? Ce păcat, în fond, că nu există „dovezi" de altă natură din epocă – mărturii asupra tirajelor și asupra circulației și difuzării cărților, periodicelor, că nu există pagini de jurnal, ori corespondență privată din epocă etc. –, pentru a putea pătrunde în astfel de teritorii care cu adevărat ar putea să intereseze.

Cert este că în perioada interbelică, atunci când mișcările antisemite ajung la un nivel maxim, Agârbiceanu nu are niciun fel de manifestări publice în acest sens, precum un Brătescu-Voinești, spre exemplu. Numele lui nu apare nici măcar o dată în radiografia pe care o face Z. Or-

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

nea în *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, iar în analiza făcută deceniului anterior în *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea,* nu există nicio conotație ideologică în legătură cu Agârbiceanu. E invocat de câteva ori pentru a intra în liste cu colaboratori la diferite periodice, în general periferice. Dar în culegerile de povestiri din interbelic va fi reluat Agârbiceanu textele pe tema evreiască? Ulterior, în ediția Pienescu, la care Agârbiceanu colabora, a făcut oarece modificări. Una este invocată de Ilie Rad. În *De la țară*, un fragment din schița *Hoțul* a fost modificat în așa fel încât să dispară trimiterea la evrei. Fragmentul „În vreo trei sate, bolțile jidanilor fură călcate și bănușorii, puși bine la cutii de fier, pieriră ca și cum n-ar mai fi fost, lăsând pe perciunați să-și smulgă bărbile roșii", se transformă în ediția de *Opere*, I, a lui Pienescu, și deopotrivă în ediția de-acum astfel: „În vro trei sate, bolțile negustorilor fuseseră călcate, și bănișorii, puși bine în cutii, pieriseră ca și cum n-ar fi fost". Va fi fost o opțiune proprie sau o acordare la context? Cert este că modificarea aduce prejudicii expresivității. Vor fi fost și alte astfel de modificări? Problema, cu toate ramificațiile ei de istorie literară și nu numai, ar merita o analiză detaliată. În absența unei ediții critice, cineva ar trebui pur și simplu să coboare la primul nivel al investigației, pentru a scoate cărțile la lumină.

Ilie Rad precizează că „Secțiunea de *Note și comentarii* nu a putut discuta și variantele textelor, pentru că acest lucru ar fi însemnat retranscrierea pasajelor eliminate de autor, cu ocazia pregătirii seriei de *Opere*, pasaje care ar cădea azi sub incidența *corectitudinii politice*, mai periculoasă decât cenzura sau autocenzura din regimurile dictatoriale". Și, în favoarea opiniei sale, Ilie Rad citează aici un fragment dintr-o apariție editorială proaspătă, semnată de Ana Blandiana (*Fals tratat de manipulare*) care abordează această problemă. Sigur, problema corectitudinii politice face obiectul unor studii de anvergură din medii și teritorii științifice diferite. Se poate face apel și la poziția formulată de Ana Blandiana. Problema este însă că motivația nu prea stă în picioare. În tot cazul, nu ne putem prevala de inaderența la principiile corectitudinii politice pentru a trece sub tăcere viziuni, opinii, puncte de vedere pe care istoria le-a condamnat și nu cred că Ana Blandiana se referea la astfel de situații. Dar Ilie Rad va fi avut în vedere micile corecturi precum cea invocată chiar de el, și nu texte care nu se mai găsesc în ediția Pienescu din 1962. Dacă s-ar fi referit și la ele (în sinea noastră însă ne îndoim de acest lucru), Ilie Rad ar

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

fi sugerat că sistemul politic n-ar fi permis publicarea textelor pe o temă trecută la index, textele cu și despre evrei. Poate că într-adevăr va fi fost așa, deși nu știm. Dar în acest caz de ce s-ar teme unii și alții că Ion Agârbiceanu ar putea fi considerat antisemit? Esențial ar fi să știm dacă lui Agârbiceanu i s-a impus eliminarea acestor texte și modificarea altora sau a funcționat mai degrabă o cenzură interioară. Și în cazul din urmă, dacă cenzura interioară va fi fost reprezentată de retractarea celor scrise cândva, de oripilarea în fața lor, sau, mai degrabă, de teama că aceste texte i-ar putea afecta imaginea ori revenirea (căci imaginea fusese dintotdeauna cumva limitată) în viața literară a timpului. Ciudat că Agârbiceanu ne lasă aici doar să facem presupuneri. În acest caz, de ce nu le-am face pe cele mai nefericite pentru el? Agârbiceanu era dornic să reintre în literatură ca mare scriitor, comparabil cu Sadoveanu. Nu cred să se fi întrebat dacă nu cumva greșește în atitudinea explicită și în mesajul limpede din textele cu și despre evrei.

Altfel, revenind la nemulțumirea lui Ilie Rad în legătură cu sistemul care l-ar fi obligat pe Agârbiceanu să mai corecteze câte ceva – și în legătură cu nemulțumirea răzvrătită că prezentul doar aparent oferă garanția libertății , o ediția critică trebuie să cuprindă și pasajele care ar putea să stârnească știu eu ce sensibilități. Tocmai acesta e rostul unei astfel de ediții, care nu se adresează vulgului. Pe de altă parte, dacă „populația conlocuitoare" se referă la evrei, atunci textele din cele două volume publicate acum conțin multe fragmente, așa cum reiese în paginile de mai sus, în care corectitudinea politică ar putea fi zgândărită, lezată grav. Sau ar fi zgândărită dacă n-am ști că lucrăm cu niște opere literare, indiferent de funcționalitatea lor în contextul publicării, care mărturisesc despre o lume, despre o mentalitate, despre un timp. Altfel, să ne închipuim că ceea ce lipsește ar fi fost de o duritate și mai mare?! Nu cred. E de bănuit, mai degrabă, că, preluând variantele din diferite ediții, corpul volumului s-ar fi dublat sau triplat. Iar cineva trebuia să facă o foarte atentă comparare a textelor. În tot cazul, după cum am văzut deja, în ediția primă, *Plutașii* avea un cu totul alt final. Și dacă Agârbiceanu va fi renunțat la ultimele secvențe, n-o va fi făcut în niciun caz din motive ideologice, din moment ce restul textului s-a păstrat, ci din inconsecvența artistică pe care finalul o instituia. Altfel, acel final, care vorbește cumva despre procesul creației, nu schimbă cu nimic substratul ideologic al povestirii.

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)

Bibliografie

1. Ion Agârbiceanu, *Datoria*, Nuvele și schițe, Editura Librăriei Universala Alcalay&Co., București, f.a. (1914).
2. Ion Agârbiceanu, *De la țară*, Institutul tipografic și Editura Luceafărul, Budapesta, 1906.
3. Ion Agârbiceanu, *De la țară*, *Schițe și povestiri,* Ediția a III-a, Editura Librăriei și tipografiei H. Steinberg, București, f.a. (1921).
4. Ion Agârbiceanu, *Note și impresii*, în „Viața Românească", Iași, 1920.
5. Ion Agârbiceanu, *Opere. I. Schițe și povestiri (1902-1910)*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014.
6. Ion Agârbiceanu, *Opere. I. Schițe și povestiri (1911-1922)*, Ediție îngrijită, tabel cronologic, notă asupra ediției, bibliografie, note și comentarii, referințe critice de Ilie Rad, Studiu introductiv de Eugen Simion, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2014.
7. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, București [Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1982].
8. G. Călinescu, *Istoria Literaturii Române. Compendiu*, Ediția a II-a revăzută, Editura Națională Mecu, București, 1946.
9. G. Călinescu, *Probleme și exemple*, în „Contemporanul", nr. 9, 7 martie 1958.
10. Șerban Cioculescu, *Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu*, în „Viața Românească".
11. Constantin Ciopraga, *Literatura română între 1900 și 1917*, Editura Junimea, Iași, 1970.
12. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VII, 1956-1957, Coordonare generală și prefață Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei Terian, Andrei Grigor, Nicoleta Ifrim, Alina Crihană, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.
13. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VIII, 1958-1959, Coordonare generală Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Cristina Balinte, Mihai Iovănel, Andrei Terian, Nicoleta Ifrim, Andrei Grigor, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București, 2011.
14. E. Lovinescu, *Critice. I. Istoria Mișcării „Sămănătoriste"*, Editura Ancora, București, f.a. (1925).
15. E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, Editura Minerva, București, 1981.
16. Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești, 2008.

BDD-A20556 © 2015 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:14:56 UTC)